

Marcin WÓJCIK
Zakład Geografii Regionalnej i Społecznej
Uniwersytet Łódzki
ul. Kopcińskiego 31, Łódź, 90-142
marwoj@geo.uni.lodz.pl

Struktura i działanie – społeczno-geograficzna interpretacja oddziaływania funduszy Unii Europejskiej na przykładzie programu „Odnowa Wsi”

Structure and agency – socio-geographical interpretation of effects of European Union funds. Case of program “Village Renewal”

Streszczenie: W artykule podjęto próbę interpretacji oddziaływania środków Unii Europejskiej na lokalną społeczność na przykładzie działania „Odnowa wsi”. W pierwszej części zarysowano teoretyczne podstawy strukturacyjnego podejścia do badań zjawisk społecznych i ich geograficzny kontekst. W drugiej części na przykładzie wybranej wsi przedstawiono działania lokalnej społeczności zmierzające do wykreowania w jej przestrzeni miejsca spotkań. Celem wywiadów z mieszkańcami było określenie przyczyny i częstotliwości przychodzenia na wiejski plac (jako pewnego zrutynizowanego zachowania), roli placu w tworzeniu relacji społecznych oraz określenie społecznej oceny powstania wiejskiego placu oraz przypisywanych mu znaczeń.

Słowa kluczowe: wieś, społeczność lokalna, praktyki społeczne, odnowa wsi.

Wprowadzenie

Od lat 70. XX w. w literaturze geograficznej obserwuje się coraz większe zainteresowanie teorią nauk społecznych, zwłaszcza socjologii i antropologii kulturowej. Inspiracje czerpane z niezwykle dynamicznie rozwijających się nowych podejść w naukach społecznych okazały się twórcze również dla geografii człowieka. Pokłosiem wzajemnego zainteresowania dorobkiem teoretycznym geografii człowieka i nauk społecznych jest wiele podejść, które próbują określić relacje pomiędzy społecznym i przestrzennym wymiarem działań człowieka.

Kluczowym problemem badań staje się interpretacja działań ludzi w odpowiednich miejscach i w określonych uwarunkowaniach strukturalnych (systemowych). W podejściach tych zmienność społeczno-przestrzenna miejsc interpretowana jest w kontekście dualnego ujęcia struktury (Thrift 1996). Część teoretycznych rozważań nad rolą działań ludzi w reprodukcji struktury ma wyszukaną i rozbudowaną treść, a przedstawiciele tego kierunku badań, w tym również geografowie człowieka, należą do najczęściej cytowanych współczesnych

myślicieli w naukach społecznych (np. Giddens, Bhaskar, Bourdieu, Gregory). Według N. Thrifta (1996) większość teoretycznych prac z tego zakresu ma kilka wspólnych cech, np.:

1. występuje się w nich przeciw funkcjonalizmowi i analizie funkcjonalnej w naukach społecznych;
2. łączy się podejście strukturalnego determinizmu z podejściem woluntarystycznym, tworząc z nich dialektyczną syntezę;
3. traktuje się czas i przestrzeń jako kluczowe okoliczności tworzenia i istnienia relacji społecznych;
4. uważa się, że struktura społeczna nie może być interpretowana w oderwaniu od czasu i przestrzeni.

Powiązanie ze sobą trzech elementów – czasu, struktury społecznej i struktury przestrzennej daje interesującą perspektywę badawczą dla wielu nauk społecznych (socjologii, historii oraz geografii człowieka). W geografii człowieka naczelnym problemem jest wyjaśnienie wytwarzania miejsc jako produktów relacji społecznych w określonym czasie oraz powstawania pewnych interakcji w określonych miejscach (Gregory 1981).

Miejsce w ujęciu strukturacyjnym

Od początku lat 80. XX w. w naukach społecznych duże nadzieje pokłada się w rozwoju koncepcji A. Giddensa, który wprowadza strukturacyjny sposób rozumienia istoty zjawisk społecznych. Strukturuwanie jest tu rozumiane jako reprodukcja działań społecznych na mocy dualizmu struktury w czasie i przestrzeni.¹

¹ * **ualizm struktury** – istota działania aktorów społecznych polegająca na wykorzystywaniu pewnych właściwości struktury do jej przekształcania lub reprodukcji.

Struktura jest zbiorem „reguł i zasobów uczestniczących w reprodukcji systemów społecznych”.

Reguły traktuje się jako ogólne procedury postępowania (działania). Podmioty znają je i wykorzystują do własnych celów. Istotnymi regułami są te, którymi podmioty posługują się do odtwarzania relacji społecznych, tzn. stosuje się je w rytuałach interakcyjnych i działaniach rutynowych.

Zasoby definiuje się jako zdolność podmiotów do wykonywania zadań. Zasoby związane są z wyposażeniem materialnym (środowisko naturalne i fizyczne, artefakty) i niematerialnym (zdolności organizacyjne).

Zasoby to „środki, za których pośrednictwem sprawowana jest władza jako rutynowy element realizacji zachowań w społecznej reprodukcji”. Zasoby i reguły mają zdolności „przekształcające” i „pośredniczące”, tzn. mogą się zmieniać według wielu wzorów. Zasobów można używać zależnie od przyjętych celów, reguły zaś stwarzają możliwość różnorodnych kombinacji metod interakcji i przystosowywania się ludzi.

* Na podstawie: Giddens 2003 i Turner 2004.

Liczne odwołania A. Giddensa do prac geografów i częste podkreślanie roli przestrzeni w wytwarzaniu porządków społecznych zbliża sposoby myślenia obu grup badaczy (socjologów i geografów) oraz prezentuje geografom postrzeganie ich przedmiotu badań przez przedstawicieli nauk społecznych. Studium A. Giddensa pokazuje m.in., co socjolog może nauczyć się od geografa, a nam przedstawia interesującą perspektywę włączania „strukturacyjnego” sposobu myślenia o problemach badawczych w geografii (powiązanie socjologii, geografii i historii).

Jednym z kluczowych problemów teorii strukturacji jest pojęcie instytucji, które jest rozumiane jako pewien system interakcji w społeczeństwie. Instytucje istnieją, kiedy w społeczeństwie reguły i zasoby odtwarzane są w odcinkach czasu i w określonych miejscach. Instytucje są przejawem codziennej powtarzalności czynności, a powtarzalność ta jest warunkiem ciągłości praktyk. Teoria ta wydaje się atrakcyjna dla geografów przede wszystkim za sprawą licznych odwołań do koncepcji przestrzeni społecznej, w tym przede wszystkim do osiągnięć badaczy ze szkoły w Lund. Zdaniem A. Giddensa badania geograficzne przyczyniają się do rozwoju nauk społecznych i nadal mogą inspirować socjologię, szczególnie w zakresie roli przestrzeni w wytwarzaniu systemów społecznych oraz ukazywania rutynowego charakteru życia codziennego (Giddens 2003, s. 154-157). Według tego autora wyjątkowość geografii jako nauki polega na umiejętności wiązania interakcji społecznej z fizycznymi aspektami środowiska.

Dla A. Giddensa miejsce (termin używany przez Giddensa to lokal) to pewna sceneria (materialne otoczenie) interakcji. Miejsce jako pewna forma materialna stwarza podstawy do zaistnienia interakcji społecznej. Miejsce nie może być opisywane wyłącznie w kategoriach materialnych, ale w również w kategoriach społecznych jako pewien kontekst interakcji (spotkania). Miejsce nie istnieje, jeśli nie stanowi on właściwości interakcji, które mają charakter rutynowych czynności. Istnienie miejsc przyczynia się do zachowania trwałości instytucji (systemu interakcji, np. rodziny, lokalnej społeczności, grup społecznych i zawodowych).

Teoria strukturacji czyni z czasoprzestrzeni fundamentalną okoliczność wytwarzania i odtwarzania życia społecznego. Czas i przestrzeń stanowią zarazem warunki i efekty powtarzania czynności rutynowych (codziennych). Bliskość socjologii i geografii wyraża się m.in. w szczególnym traktowaniu funkcji miejsca w tworzeniu relacji społecznych. A. Giddens (2003, s. 161) uważa, że ogromną zaletą badań geograficznych jest pokazywanie znaczenia miejsca dla społecznych praktyk reprodukcji oraz umiejętność wiązania życia społecznego z materialnym podłożem.

Teoria strukturacji pozostawia dużą swobodę w dobieraniu skali i rodzaju miejsc. Miejsce może powstawać w wyniku lokalnych okoliczności życia, a także może przyjmować większe rozmiary, np. region. Zależnie od kontekstu i rodzaju

interakcji scenerie (otocznia) mogą mieć nie tylko różne granice w przestrzeni fizycznej, ale także różną trwałość w czasie (Giddens 2003, s. 415–418). Miejsce istnieje, kiedy interakcja się powtarza, tzn. ma charakter rutynowych działań. Powtarzalność musi zachodzić w odcinkach czasu i w tej samej przestrzeni. Oprócz istnienia interakcji w odpowiednim otoczeniu ludzie podejmujący interakcję mają również kontekstową wiedzę o tym, co zdarzy się w tej przestrzeni. Miejsce wyraża ontologiczne bezpieczeństwo człowieka, które zapewnia więź człowieka z przestrzenią, w której żyje.

Geograficzna interpretacja teorii strukturacji

Podejście strukturacyjne z różnych względów, przede wszystkim z uwagi na rolę przestrzeni w kształtowaniu relacji społecznych, wywołało długą i konstruktywną dyskusję nad jej wykorzystaniem w geografii człowieka. W literaturze geograficznej istnieje wiele interpretacji społecznej kreacji miejsc oraz ich roli w organizacji przestrzennej społeczeństwa (Thrift 1977, Pred 1981) jednak w kontekście poruszanego w dalszej części opracowania problemu warto zwrócić uwagę na rozważania osadzające społeczną zmienność miejsc na tle regionalnych zmian struktury społeczno-gospodarczej (Gregory 1982).

Istota geograficznej interpretacji przemian struktury społecznej polega według D. Gregory'ego na wnikliwej ocenie roli czasu i przestrzeni w tym procesie na tle jak najpełniejszego zestawu cech opisujących regionalną specyfikę (Cloke i inni 1991). Przestrzenno-społeczna zmienność miejsc wymaga m.in. uwzględnienia procesów transformacji rynku pracy widzianego nie tyle przez pryzmat zmian wskaźników intensywności czy struktury zatrudnienia, ale przede wszystkim opisu praktyk życia codziennego (Gregory 1989). W takim podejściu należy poszukiwać wszelkich informacji o mechanizmach 'dziania się', których źródła sięgają ludzkich sposobów oceny, wartościowania środowiska życia, form aktywności i całego spłotu okoliczności, które pozwolą uchwycić sytuację zmiany, zrekonstruować wielowymiarowy obraz dyskursu społecznego, polityczno-ideologicznego.

Regionalna zmienność musi być zatem widziana przez działania ludzi, specyfikę codziennej organizacji życia zawodowego i prywatnego, a praktyki społeczne opisane przez pryzmat uwarunkowań politycznych, ideologicznych i ekonomicznych (Gregory 1982). Specyfika interpretacji na poziomie lokalnym (miejscu) wymaga pokazania ludzkich biografii wplecionych w fizyczne formy miejsc, społecznych interakcji w społeczności lokalnej, rutynizacji społecznych praktyk w miejscu. W. Maik i J. Stachowski (1995) odwołując się również do koncepcji dualnej struktury uważają, że w takim układzie społeczności terytorialne pełnią co najmniej potrójną rolę, tzn. transmisji wartości z makrostruktur społecznych

do małych grup społecznych i jednostek ludzkich, czynnika organizacji życia społecznego w formie instytucji oraz funkcję weryfikacji życia społecznego w ramach rzeczywistości mikrostruktury.²

Studium przypadku wiejska społeczność lokalna – nowe problemy badawcze

Transformacja społeczno-gospodarcza Polski to czas dużych zmian w środowiskach wiejskich. Zależnie od umiejscowienia geograficznego wsi, regionalnych i lokalnych uwarunkowań rozwoju, charakteru struktur społecznych i gospodarczych, zakres, tempo i kierunki przemian są różne. W XXI w. w Polsce należy już zapomnieć o wsi rozumianej w tradycyjny sposób jako jednorodny układ społeczno-gospodarczy i przestrzenny istniejący w znacznej izolacji od świata zewnętrznego. Geneza współczesnych struktur społeczno-gospodarczych wsi jest niezwykle złożona i uwikłana w ambiwalentną ocenę wszystkich okresów, w których była kształtowana (z dzisiejszej perspektywy zwłaszcza oceny okresu gospodarki centralnie planowanej i transformacji po 1989 r.). Współczesne problemy wsi, jako specyficznego środowiska społecznego, wynikające z nakładania się na siebie wielu niekorzystnych zjawisk (np. starzenia się społeczności wiejskich, wyludniania, pauperyzacji, pustki kulturowej) rodzą ciągle pytania o kierunki rozwoju, nie tylko ekonomicznego, ale także społeczno-kulturowego. Niezwykłość procesów polskiej transformacji polega obecnie nie tylko na transformacji struktury gospodarczej wsi, ale również na zmianie społecznej przejawiającej się w różnicowaniu struktury społecznej, a co za tym idzie społecznych potrzeb, stylów życia (kultury lokalnej mieszkańców). Społeczności wiejskie ze względu na dotychczasowe procesy „długiego trwania” i odmiennosć genezy społeczno-kulturowej pozwalają zidentyfikować pewną historyczność środowiska społecznego. Odwołanie do pamięci i tożsamości społecznej, w tym identyfikacji terytorialnej, ukazuje ciągłość procesu zmiany społecznej, a nowe zjawiska pozwala umieścić w szerszej perspektywie historyczno-kulturowej.

W podobny sposób można patrzeć również na zmienność wsi pod wpływem środków finansowych przekazywanych przez Unię Europejską. Akcesja Polski do Unii Europejskiej poszerzyła zakres uwarunkowań decydujących o współczesnych przekształceniach wsi. Warto jednak zauważyć, że analiza oddziaływania funduszy europejskich nie powinna nosić znamion interpretacji deterministycznych, tzn. nie można przypisywać im odpowiedzialności za całość przekształceń

² W socjologii mówi się często o emergentności zjawisk społecznych, czyli o wzajemnych związkach pomiędzy poziomami rzeczywistości społecznej (por. np. Szmatka 2007, Starosta 1995).

społeczno-gospodarczych zachodzących w polskich wsiach. W myśl zarysowanej wcześniej koncepcji istotne jest, w jaki sposób pewne uwarunkowania strukturalne, w tym przypadku nowe instrumenty kreowania polityki rozwoju obszarów wiejskich, obok innych uwarunkowań (np. roli samorządności terytorialnej), decydują o zakresie przemian lokalnych w konkretnych wiejskich społecznościach. Z tego punktu widzenia istota problemu polega na określeniu stopnia rozumienia i uczenia się nowych reguł, wykorzystywania i wzmacniania własnych zasobów w nowych warunkach oraz refleksji nad tym, jak nowe zachowania społeczne (lub odtworzone, zrekonstruowane) osadzone są w ukształtowanych od dawna formach kontaktów społecznych, pewnych ustalonych wzorcach myślenia i działania.

Działanie „Odnowa Wsi”

W Narodowym Planie Rozwoju na lata 2004–2006 przyjętym na początku 2003 r. przez Radę Ministrów dwie główne płaszczyzny programowania (na osiem ogółem) bezpośrednio dotyczyły obszarów wiejskich (*Wsparcie rozwoju...* 2008). Działanie „Odnowa wsi oraz zachowanie dziedzictwa kulturowego” było w latach 2004–2006 jednym z obszarów programowania rozwoju w Priorytecie 2. – Zrównoważony rozwój obszarów wiejskich w ramach Sektorowego Programu Operacyjnego „Restrukturyzacja i modernizacja sektora żywnościowego oraz rozwój obszarów wiejskich”.³ Ideą tych działań jest przede wszystkim poprawa standardu życia i pracy na wsi, zaspokojenie potrzeb społecznych kulturalnych mieszkańców, rozwój tożsamości społeczności wiejskiej i zachowanie dziedzictwa kulturowego oraz poprawa atrakcyjności inwestycyjnej i turystycznej (*Działanie Odnowa Wsi...* 2008). Zdaniem R. Wilczyńskiego (2000) program „Odnowa wsi” to coś więcej niż poprawa warunków życia w sensie zarówno ekonomicznym i społecznym, ale dążenie do zachowania wartości życia wiejskiego i tożsamości wsi jako pewnego środowiska kulturowego. Wstępne założenia realizacji programu, jak i jego pilotażowe wersje (np. w latach 90. na Opolszczyźnie) koncentrowały się na zaangażowaniu społeczności lokalnej jako animatora działań (Kaleta 1992, Wilczyński 2000). W warunkach polskich programy tego typu realizują bardzo ważny cel, jakim jest budowa społeczności samorządowych, przy ograniczaniu negatywnego wpływu wielu społecznych zachowań jako konsekwencji oddziaływania zarówno poprzedniego systemu

³ Obecnie w Programie Rozwoju Obszarów Wiejskich na lata 2007–2013 działania te są kontynuowane pod określeniem „Odnowa i rozwój wsi”. Ze względu na wstępną fazę realizacji projektów, trudno jest ocenić ich wpływ na przemiany w społecznościach lokalnych. W niniejszej pracy skoncentrowano się na realizacji i ocenie jednego (przykładowego) działania zrealizowanego w latach 2004–2006 i konsekwencji, jakie przyniósł dla wiejskiej społeczności.

politycznego (totalitarnego), jak i usieciowienia relacji w społeczeństwie masowym (np. atomizacji społecznej, kulturowego ubezwłasnowolnienia społeczności).⁴ Warto również zauważyć, że środki realizujące cele, które dotyczą bezpośredniego oddziaływania na zachowania w społecznościach lokalnych stanowiły i nadal mają nieduży udział w ogólnej sumie wydatkowanych funduszy.⁵

W latach 2004–2006 w województwie łódzkim w działaniu „Odnowa wsi” wzięło udział 75 gmin (47% ogółu), w których zrealizowano 131 projektów. W większości przypadków (61 gmin) zrealizowano 1 lub 2 projekty. Tylko jedna gmina wyraźnie zdystansowała pozostałe, a mianowicie w gminie Nowosolna zrealizowano 6 projektów.

Metoda

Próba geograficzno-społecznej interpretacji wpływu inwestycji finansowanych ze środków funduszy strukturalnych wymaga zastosowania metod, których istota polega na zbieraniu informacji bezpośrednio od ludzi przez wywiady ukierunkowane na wybrane problemy społeczności lokalnej. J. Lutyński (2000) ten sposób pozyskiwania wiedzy o społeczności lokalnej nazywa metodą antropologiczną. Mimo nazwy sugerującej, że jej źródło leży w antropologii społecznej, metoda ta wykorzystywana jest przez wiele bliskich sobie nauk o człowieku, w tym również geografii społecznej. Ogromną zaletą tej metody jest próba jak najszerszej interpretacji pewnych zachowań człowieka w celu maksymalnie najgłębszej w danych warunkach analizy zjawisk społecznych. Swobodny wywiad wymaga prowadzenia społecznych badań terenowych przez długotrwałe przebywanie w środowisku i bezpośredni z nim kontakt (Lutyński 2000, s. 294).

We wsi, która została wybrana do studium przypadku, przeprowadzono pełnych 12 wywiadów swobodnych z osobami, które z różnych względów znalazły się w określonym miejscu.⁶ Z 5 osobami rozmowę przeprowadzono więcej niż jednokrotnie. Miejscem prowadzenia rozmów był wiejski plac w centralnej części wsi. Zamierzeniem prowadzącego badania był zatem celowy dobór rozmówców, tzn. wywiady przeprowadzono z tymi, którzy z określonych przyczyn

⁴ Problem kształtowania się i przemian w społecznościach lokalnych szeroko omawia P. Starosta (1995) w książce *„Poza metropolią. Wiejskie i małomiasteczkowe zbiorowości lokalne w wzorze porządku makrospołecznego”*.

⁵ Przykładowo udział finansowy działania „Odnowa wsi...” w latach 2004–2006 w ramach SPO i ZPORR wynosił ok. 13,5%. W PROW na lata 2007–2013 działanie „Odnowa i rozwój wsi” (w Osi 3.) i działania w Osi 4. (Leader) pod względem finansowym stanowią ok. 7,2% całości planowanych wydatków.

⁶ Wywiadów niepełnych, tzn. takich, w których z różnych względów nie poruszono wszystkich przewidzianych zagadnień było więcej. W sumie przeprowadzono ok. 20 rozmów.

przyszli na plac wiejski. Wywiady prowadzono przeważnie w piątki, soboty i niedziele w godz. od ok. 12 do ok. 18, w lipcu, sierpniu i wrześniu 2009 r.

W wywiadzie swobodnym, w dowolnej kolejności, zależnie od toku rozmowy poruszano kilka problemów. Celem wywiadu było przede wszystkim:

- określenie przyczyny i częstotliwości przychodzenia na wiejski plac (jako pewnego zrutynizowanego zachowania),
- określenia roli placu w tworzeniu relacji społecznych,
- określenie społecznej oceny powstania wiejskiego placu oraz przypisywanych mu znaczeń.

Wieś Moskwa w gminie Nowosolna

Wieś Moskwa jest jedną z kilkunastu wsi leżących w podmiejskiej gminie Nowosolna, w powiecie łódzkim wschodnim, w odległości ok. 5 km od granic i 15 od centrum Łodzi. Gmina Nowosolna jest jedną z dynamicznie rozwijających się gmin w województwie łódzkim, przede wszystkim z uwagi na wzrost znaczenia rangi wsi w przestrzeni rezydencjalnej. Do połowy lat 90. XX w. dominującą funkcją gospodarczą było rolnictwo. Przemiany społeczno-gospodarcze ostatnich 15 lat przejawiały się m.in. w przejściu od dominacji działalności rolniczych do dominacji działalności pozarolniczych w strukturze funkcjonalnej obszaru oraz dynamicznie wzrastającej roli gminy jako obszaru koncentracji zabudowy rezydencjalnej (Wójcik 2004, 2005, 2008a). Gmina Nowosolna od ponad 10 lat należy do tych obszarów województwa łódzkiego, które charakteryzują się najwyższymi wskaźnikami napływu migracyjnego, który generowany jest w 90% przez Łódź (Wójcik 2008b). Prowadzone studia nad gminą Nowosolna wyraźnie wskazują, że czynnikiem różnicującym zmiany demograficzne i gospodarcze są migracje stałe ludności (Wójcik 2006), a napływ ludności warunkuje zmiany struktury demograficznej mieszkańców (m.in. zmniejsza się tempo starzenia ludności).

W kontekście stawianego problemu, jakim jest próba określenia współczesnych podstaw lokalnego działania i organizacji społeczno-przestrzennej wsi, warto się zastanowić nad konsekwencjami wzrostu heterogeniczności społeczno-zawodowej ludności i dezagraryzacji wsi. Skutkuje to zazwyczaj ograniczeniem wewnętrznych interakcji społecznych i zanikiem wspólnoty wiejskiej oraz spontanicznych działań (Wójcik 2008b). Celem badań społecznych jest m.in. udzielenie odpowiedzi na pytanie, w jakim zakresie środki funduszy europejskich (wsparte przez działania samorządu terytorialnego) pozwalają wzmocnić lub zrekonstruować określony rodzaj interakcji w lokalnej społeczności.

Wieś Moskwa położona jest we wschodniej części gminy. Jej północna część leży w granicach Parku Krajobrazowego Wniesień Łódzkich, południowa zaś

w jego otulinie. W układzie przestrzennym można wyróżnić dwa pasma rozwojowe (drożne), ułożone względem siebie prostopadłe. Efektem tego jest istnienie w środkowej części wsi skrzyżowania dróg. W sensie fizycznym (topograficznym) bez trudu można zatem określić środek wsi. We wsi nie ma sklepu lub innej instytucji (OSP, kościół) która mogłaby być uważana za miejsce ogniskujące życie społeczności lokalnej.

W 2008 r. na terenie wsi zamieszkiwało 140 osób, w tym 72 mężczyzn i 68 kobiet. W stosunku do roku 1990 liczba mieszkańców wrosła o 36 osób (wzrost o ok. 30%). Wzrost ten nastąpił przede wszystkim za sprawą dodatniego bilansu migracyjnego. W latach 1990–2008 zanotowano napływ na pobyt stały ok. 50 osób, z tego 31 osób z Łodzi. Wieś w coraz większym stopniu staje się pod względem społecznym heterogeniczna, na co wpływ ma nie tylko różnicowanie się struktury społeczno-zawodowej ludności zasiedziałej, ale także napływ ludności zamieszkującej do tej pory w dużych miastach (procesy suburbanizacji). Napływ ludności młodej (zazwyczaj pary z dziećmi) spowodował m.in. ograniczenie procesu starzenia się ludności. W 1990 r. udział ludności w wieku poniżej 18 lat wynosił we wsi ok. 11%. Obecnie jest na poziomie ok. 18%.⁷ Wspólnota lokalna stoi zatem nie tylko przed problemem postępującej atomizacji społecznej wynikającej ze współczesnych procesów zachodzących w społecznościach wiejskich (wzrost ruchliwości przestrzennej, rozerwanie charakterystycznej dla rodzin rolniczych jedności miejsca pracy i zamieszkania, spadek zaufania społecznego, kryzys instytucji życia lokalnego), ale także z postępującą fragmentacją społecznej i przestrzennej, jako skutek wzrostu udziału ludności o innych potrzebach, zachowaniach i stylu życia.

W latach 2004–2006 w ramach działania „Odnowa wsi” na częściowo gminnych i częściowo wykupionych gruntach przy skrzyżowaniu dróg we wsi Moskwa zorganizowano wiejski plac. Działanie obejmowało zagospodarowanie, uporządkowanie i oznakowanie placu w centrum wsi. Była to jedna z 6 inwestycji współfinansowanych przez władze gminy. Całkowita wartość projektu oszacowana została na 15,4 tys. zł, w tym wkład gminy wyniósł 10,2 tys. zł. Wybór Moskwy na lokalizację tej inwestycji wynikał głównie z wolnego do zagospodarowania placu, aktywności społeczności lokalnej, w tym rady sołeckiej. Od początku lat 90. organizowano spotkania mieszkańców poświęcone nie tylko dyskusji o sprawach wsi, ale i bardzo często otwarte towarzyskie imprezy (głównie w czerwcu i lipcu). Obecnie wiejski plac składa się z boiska piłkarskiego, boiska do siatkówki, altany, ozdobnego skalniaka oraz wolnego miejsca do zgromadzeń lub ustawienia podestu.

⁷ Źródło danych: Urząd Gminy Nowosolna.

Powstanie placu jako 'zdarzenie' w przestrzeni społecznej

Wieś jako część określonego lokalnego systemu osadniczego można definiować jako „(...) *swoiste pole strukturalno-jednostkowe czyli jednostki i grupy ludzkie egzystujące i działające w pewnych strukturach materialno-technicznych i społecznych*” (Maik 1993, s. 23). Podstawowym składnikiem zmian jako pewnej ciągłości historycznej są 'zdarzenia' i wiążące się z nimi rytmy przestrzenno-czasowe (Maik 1993). Zdarzenia (np. zmiany w strukturze materialno-technicznej, społeczno-przestrzennej) wiążą się w kompleksy zdarzeń osadzonych w określonych kontekstach społecznych, politycznych i ideologicznych (Gregory 1982, Maik 1993). Najwyższy stopień złożoności mają działania oraz warunki strukturalne, w jakich są podejmowane, które razem dają określone praktyki społeczno-historyczne (Maik 1993).

Jako zdarzenie w lokalnej przestrzeni należy traktować powstanie wiejskiego placu, które stanowi kompleks zdarzeń społecznych zachodzących w określonych warunkach strukturalnych związanych z organizacją działań lokalnej wspólnoty oraz konsekwencji dla społecznych praktyk.

Wywiady swobodne podzielono na 3 grupy według podobieństwa uzyskiwanych podczas rozmów informacji. Pierwsza grupa – 6 wywiadów – to rozmowy z zasiedzającymi mieszkańcami wsi, których pamięć o miejscu sięga wieloletnich własnych doświadczeń oraz doświadczeń przodków. Grupę drugą stanowiły 4 wywiady z nowymi mieszkańcami, o krótszym stażu zamieszkiwania, którzy znajdują się w procesie budowy związków z miejscem. Ostatnia grupa to dwa wywiady przeprowadzone z osobami, których obecność była przypadkowa (turyści, przejeżdżający).

Miejsce jako społecznie ciągły proces

Wieś jako lokalna wspólnota społeczna charakteryzuje się pewnymi specyficznymi cechami. Jedną z najbardziej istotnych jest wzajemne zainteresowanie sobą mieszkających ludzi oraz dużo większy zakres społecznego otwarcia na problemy innych współmieszkańców, niż ma to miejsce w miastach. Przestrzenią publiczną, w której odbywa się znaczna część życia społecznego, jest wiejska droga (nawsie) – swoisty zwornik dla zachowań przestrzennych ludzi skierowanych na zewnątrz domostw.

Wspólną cechą wszystkich wywiadów przeprowadzonych z zasiedzającymi mieszkańcami wsi było podkreślanie pewnej kontynuacji zachowań ludzi w przestrzeni wsi, które w ostatnich latach uzyskały określoną oprawę w postaci zagospodarowanego placu.

Jeden z mieszkańców wsi (wiek ok. 60 lat) w taki sposób przedstawia to zachowanie: „*To skrzyżowanie we wsi było zawsze ważne, zawsze był to taki pla-*

cyk, jak ludzie się mijali to przystawali; (...) kiedyś nie było tylu samochodów, ludzie szli do pracy w pole lub gdzie indziej i odprowadzali się tu, jedni odchodzili, drudzy przychodzili, inni umawiali się tu na konkretny czas, aby pogadać; tu jak Pan widzi po drugiej stronie jest kapliczka, dawniej obchodzono majowe [nabożeństwo], teraz coraz rzadziej; u nas nie było sklepu, przystanku, straży, najbliższej w Lipinach, więc wszyscy mieli potrzebę, aby coś z tym zrobić; wcześniej przynajmniej raz w roku spotykaliśmy w ogrodzie u naszej radnej, w sumie w tych czterech domach obok placu mieszka rodzina to i łatwiej było to zgrać”.

W pamięci mieszkańców odłożyły się przede wszystkim wspomnienia roli, jaką pełniło „nawsie”, kiedy większość z nich utrzymywała się z rolnictwa. W wywiadach często podkreślano, że intensywność wychodzenia na drogę i wzajemnych kontaktów zmalała, od kiedy ludzie zaczęli sprzedawać ziemię lub szukać bardziej dochodowej pracy poza własnym gospodarstwem.

Mieszkanki wsi (ok. 70 lat) tak wspominają ten okres: *„Jak byłam dzieckiem i nawet jak ja miałam własne dzieci, to ta droga żyła, dzieciaki z podwórek wylaływały prosto na drogę, całymi dniami przesiadywały pod drzewami, my na ławkach lub na trawce na skraju drogi; nie było kiedyś tylu ogrodzeń i płotów jak dziś, ludzie przechodzili sobie podwórza i nikt nie robił z tego hałasu; (...) na drodze było wszystko widać, kto zaczynał roboty w polu, kto z kim był blisko, a kto wojny toczył; cieszę się, że dziś też mam gdzie usiąść i chwilę posłuchać co się u nas dzieje (...); przy placu jest tablica ogłoszeń, zdjęcia z różnych naszych spotkań (...)”* oraz *„(...) przyjechać tu nawet wygodniej, umówić się, przynieść ciasto, herbatę, w domu to jest różnie, nie zawsze zdążę posprzątać, dzieci hałasują, a tu miło można spędzić czas, ktoś się dosiadzie..., kiedyś było więcej takich okazji, spotykaliśmy się w polu, czasem tam pomagaliśmy sobie”.*

Młodszy członkowie lokalnej społeczności zwracają uwagę, że plac w dużym stopniu organizuje czas dzieciom. Szczególną rolę przypisuje się rozgrywkom piłkarskim i meczom siatkówki plażowej. Od 2008 r. dodatkowym elementem placu jest początek mini placu zabaw dla dzieci. Tak o roli placu wypowiedziała się jedna z matek: *„Na spacer z dzieckiem w wózku lubię wychodzić, ale chodzenie w tą i z powrotem jest nużące, no i te pędzące samochody; tak mam cel, idę do tego miejsca, czekam na koleżankę, z którą się wcześniej umawiam, przychodzą inne dzieci, później idziemy dalej razem, ostatnio przy altanie postawiono koniki na sprężynach, dzieci mają uciechę”.*

Najbardziej zaangażowani w pracę nad urządzeniem placu podkreślali, że jego powstanie to tylko początek robót nad jego utrzymaniem, ale i organizacją społecznych działań. Członkowie rady sołeckiej, na których spoczywa największa odpowiedzialność za organizację lokalnych inicjatyw argumentują, że prace sfinansowane w ramach projektu „Odnowa wsi” to początek całej serii poczynań prowadzących do integracji społecznej przez działania ogniskujące się wokół wiejskiego placu. Ten niewielki fragment przestrzeni wsi, w sensie społecznym,

stał się jej centrum i nabrał ogromnego znaczenia dla społeczności lokalnej. Organizacja miejsca wspólnego dla wszystkich wzmocniła postawy współdziałania na rzecz wsi, a także rozwinęło się poczucie odpowiedzialności za jego istnienie i kontynuację.

Członkini rady sołeckiej tak przedstawiła ten problem: „(...) za te w sumie nieduże pieniądze udało się zrobić coś czego nie było, czyli miejsce spotkań, nie mogliśmy za to wybudować remizy, świetlicy, ale na tym nie poprzestaliśmy, po pierwsze wszyscy, którym zależy na tym miejscu dbają o nie, sprzątają, sadzą kwiaty, naprawiają to co naruszy czasem wiatr, deszcz czy śnieg; (...) za nasze pieniądze zbierane w trakcie wspólnych imprez i przy pomocy gminy udało się zbudować boisko do siatkówki, teraz możemy organizować nie tylko zawody piłkarskie, ale i siatkarskie; (...) przynajmniej dwa razy na rok są dwie duże imprezy, ostatnio były czerwcowe „Sobótki”, a w sierpniu mamy „Święto Pieroga”, w końcu Moskwa, to co może być ruskie? – No... pierogi; zawsze prowadzimy zbiórki, sprzedajemy to co koło gospodyń robi, w tym roku mieliśmy ważny cel, bo zbieraliśmy na powodzian; oczywiście nie wszyscy się angażują, niektórym się nie chce, inni zazdroszczą, i mówią, że plac nie jest ich, bo zrobiliśmy go sobie koło domów, a nowi przyjdą popatrzą, złożą się, ale do pracy przychodzą rzadko; to co pokazujemy tutaj, przedstawiamy też na dożynki gminne, zawsze jesteśmy w czołówce; zawsze robimy konkursy, jest wesoło..., mam poczucie, że coś zmieniamy”. Natomiast mężczyzna w średnim wieku: „(...) sprzątam i przygotowuję miejsce, bo przyjadą z innych wsi, gminy i inni, muszą więc wiedzieć, że u nas czysto i organizacja jak należy, mamy w końcu tę demokrację, czy nie, i do demokracji też trzeba się przyzwyczaić”.

Całość wywiadów pokazuje, że lokalna inicjatywa musi trafić na podatny grunt. Warunkiem koniecznym są pewne wykształcone w społeczności zdolności do współdziałania i angażowania się, istnienie wzajemnego zaufania oraz wiary, że działanie niesie pozytywne zmiany dla wspólnoty. Percepcja pochodzenia środków i procedury ich pozyskiwania są słabo czytelne w wypowiedziach mieszkańców. Ten aspekt nie jest jednak najważniejszy. Istotniejsze jest tworzenie pewnych wartości, bez których nie jest możliwy rozwój społeczeństwa obywatelskiego i lokalnych inicjatyw. Wzmocnienie tożsamości lokalnej i pozytywną waloryzację miejsca, jako przestrzeni wspólnie oswojonej, należy uznać jako zjawisko społecznie bezcenne.

Miejsce jako doświadczenie nabywane

Odkrywanie pozytywnych walorów środowiska wsi i przełamywanie związanych ze wsią negatywnych stereotypów jest jednym z aspektów współczesnego kształtowania się wiejskiej tożsamości, zwłaszcza w społecznościach funkcjonujących w strefach podmiejskich dużych miast. Istotnym problemem staje się tu określenie stopnia integracji nowych mieszkańców wsi do ukształtowanej

społeczności lokalnej. Członkowie lokalnej społeczności o krótkim stażu zamieszkania patrzą na działania związane z zagospodarowaniem placu w centrum wsi z większym dystansem oraz mniej emocjonalnie oceniają jego rolę. Informacje z grupy wywiadów z nowo przybyłymi (wszyscy mieszkali mniej niż 5 lat we wsi) charakteryzowały się bardziej krytycznym spojrzeniem na lokalną społeczność, a respondenci przejawiali mniejsze zaangażowanie w prace związane z placem. Motywy przyjsia związane były np. z potrzebą odczytania informacji zamieszczanych na tablicy ogłoszeń oraz spacerami matek z dziećmi. W przeciwieństwie do zasiedlonych mieszkańców wyjścia na plac były nieregularne.

Jedna z kobiet tak relacjonowała motywy przyjsia: *„Czasem w niedzielę tu przychodzę, kiedy nie mam innych obowiązków i jestem w domu, w weekendy jeżdżę do rodziców do Łodzi, a w tygodniu pracuję, tak więc nie interesuję się tym co się tu dzieje; inicjatywa mi się podoba, ale powiem szczerze, że nie czuję się tak związana z ludźmi, aby się dołączyć; (...) oczywiście jak są te duże spotkania, to przychodzimy tu z naszymi sąsiadami, dyskutuje się plany rozwoju wsi, a to warto wiedzieć; jak przyjadą do nas znajomi i chcą się przejść to też tu przychodzimy; w sumie to jestem zadowolona z sąsiedztwa, choć ja sama nie czuję się mocno związana ze wsią, to ludzie są dla nas przyjaźni, nie tak jak w Łodzi (...)”*.

W wypowiedziach nowych mieszkańców rejestrowano lepszą waloryzację własnej przestrzeni mieszkaniowej niż wiejskiej przestrzeni publicznej. Warto zauważyć, że w większości przypadków nowym domom (w typie zabudowy rezydencjalnej) towarzyszą specjalnie zagospodarowane przestrzenie przeznaczone do realizacji indywidualnych potrzeb. Na dużych działkach (średnio 2–2,5 tys. m²) mieszkańcy mają ogrody z altanami, oczkami wodnymi, przyszyronymi trawnikami. Bardzo często całość terenu osłonięta jest ogrodzeniami i roślinnością przed spojrzeniami z zewnątrz. Ta swoista prywatyzacja przestrzeni służy również organizowaniu spotkań w szerszym gronie, w towarzystwie zaproszonych (wybranych) osób. Wiejski plac jest natomiast przestrzenią publiczną, otwartą dla wszystkich, ale dla niektórych mieszkańców walor ten nie jest percypowany jednoznacznie pozytywnie.

Mężczyzna, mieszkający we wsi od 4 lat, tak wyraził swoje zdanie na ten temat: *„Inicjatywa powstania placu we wsi jest ważna, wieś wygląda inaczej, jak ktoś tu do mnie przyjeżdża i pokazuje ten plac, to zawsze robi to pozytywne wrażenie; z tego miejsca korzystają różni ludzie; nie zawsze każdy ma ochotę spędzać czas w grupie kilku facetów, którzy postanowili wykorzystać altankę jako miejsce do wypicia piwka (...), wiem, że rada sołecka z tym walczy, ale nie zawsze przynosi to skutek; (...) kiedyś w ramach sąsiedzkiego zapoznania, z tymi 'kolegami' też wypilem to przysłowiowe piwko, ale później przychodzili, żeby im pożyczyć parę złotych, i nie wiem jak się mam zachować, w końcu sąsiedzi, wolę nie wchodzić w takie układy (...), więc plac mi się podoba, ale przychodzę jeśli są jakieś duże imprezy i jest dużo ludzi”*.

Miejsce jako przystanek w drodze

Dwa wywiady zostały przeprowadzone z osobami, dla których plac we wsi Moskwa był pewnym przystankiem w drodze. Byli to turyści, którzy odpoczywali tam podczas rowerowych wycieczek. Wieś Moskwa znajduje się na skraju Parku Krajobrazowego Wniesień Łódzkich. Ze względu przede wszystkim na urozmaicone ukształtowanie terenu obszar ten charakteryzuje się znacznymi walorami turystycznymi. Na obszarze parku krajobrazowego i w jego otulinie wyznaczono sieć tras rowerowych, z których jedna przebiega przez wieś Moskwa. Ideą organizacji placu we wsi było m.in. podniesienie walorów turystycznych obszaru przez rozwój infrastruktury turystycznej. Altana we wsi jest często wykorzystywana jako przystanek na trasie rowerowej wycieczki. Osoby, z którymi prowadzono wywiad podkreślały, że odkąd przemierzają na rowerach park krajobrazowy, przystanek we wsi Moskwa należy do obowiązkowych punktów w podróży.

Ten fragment wypowiedzi turysty można uznać za reprezentatywny dla obu wywiadów: *„Przejeżdżam na Wniesienia od ponad 10 lat, bo to takie małe ‘góry’ po Łodzi, teren jest stworzony do jazdy na rowerze, (...) przez Moskwę przejeżdżam od lat, widzę jak rozkwita, nowa szeroka droga, domy i ogrody pięknieją, nowe działki; lubię tu usiąść i odpocząć (...), zdarza się, że zamienię słowo z soltysem i innymi ludźmi stąd, widzę, że często tu przychodzą (...), rozważamy z żoną kupienie w okolicy działki”*.

Wiejski plac, jego funkcja, ma dużo większy zakres oddziaływania w przestrzeni niż może to się z pozoru wydawać. Symboliczne znaczenie ma wykonany przez mieszkańców drogowskaz pokazujący kierunki do najbliższych wsi. W pewnym stopniu można przypisać mu symbolikę osi wyznaczającej danej społeczności centrum znanego świata, a dla większości członków tej społeczności lokalnej centrum tym jest ‘plac w mojej wsi’.

Podsumowanie

Przedstawiona geograficzno-społeczna interpretacja oddziaływania funduszy Unii Europejskiej na wybranym przykładzie działania „Odnowa wsi” ukazuje ogromną złożoność problemu przekształceń w układach lokalnych. Wniknięcie w społeczne uwarunkowania, a przede wszystkim konsekwencje pewnych zdarzeń w przestrzeni społecznej pozwala interpretować je w dużo szerszym kontekście, uwzględniającym historyczno-kulturowe podstawy rozwoju społeczności lokalnej w określonych uwarunkowaniach strukturalnych (systemowych). Taki sposób widzenia zmiany społecznej budzi refleksje nad oddziaływaniem innych instrumentów i środków funduszy europejskich w przekształcaniach lokalnych

układów społeczno-gospodarczych. Celem takich ujęć jest określenie stopnia oddziaływania nowych uwarunkowań strukturalnych na ludzkie zachowania w całym kontekście społecznych uwikłań istniejących w społecznościach lokalnych.

LITERATURA

- Cloke P., Philo Ch., Sandler D., 1991, *Approaching Human Geography. An Introduction to Contemporary Theoretical Debates*, Paul Chapman Publishing Ltd, London.
- Działanie „Odnowa wsi oraz zachowanie i ochrona dziedzictwa kulturowego” – aktywność inwestycyjna gmin w województwach, 2008, Informacja z realizacji, Ministerstwo Rozwoju Wsi i Rolnictwa.
- Giddens A., 2003, *Stanowienie społeczeństwa. Zarys teorii strukturacji*, (tłumacz. Amsterdamski S.), Wyd. Zys i S-ka, Poznań.
- Gregory D., 1981, *Human agency and human geography*, Transactions of the Institute of British Geographers, 6, s. 1–18.
- Gregory D., 1982, *Regional transformation and industrial revolution. A geography of the Yorkshire woolen industry*, Macmillan, London.
- Gregory D., 1989, *Presences and absences: time-space relations and structuration theory*, [w:] Held D., Thompson J.B. (red.), *Social theory of modern societies: Anthony Giddens and his critics*, Cambridge University Press.
- Kaleta A., 1992, *Podstawowe założenia odnowy obszarów wiejskich Europy*, [w:] M. Wieruszewska (red.), *Odnowa wsi. Między mitem a nadzieją*, IRWiR PAN, Warszawa, s. 13–46.
- Lutyński J., 2000, *Metody badań społecznych. Wybrane zagadnienia*, ŁTN, Łódź.
- Maik W., 1993, *Koncepcja lokalnych systemów osadniczych. Założenia i perspektywy badawcze*, [w:] W. Maik (red.), *Problematyka lokalnych systemów osadniczych*, UMK, Toruń, s. 19–28.
- Maik W., Stachowski J., 1995, *Preteoretyczne modele pojęciowe w geografii społecznej i ich rola w budowie teorii i wyjaśnianiu zjawisk społeczno-przestrzennych*, Acta Universitatis Lodzensis, Folia Geographica, 19, s. 5–20.
- Pred A., 1981, *Social reproduction and time-geography of everyday life*, Geografiska Annaler, 63, B, s. 5–22.
- Starosta P., 1995, *Poza metropolią. Wiejskie i małomiasteczkowe zbiorowości lokalne a wzory porządku makrospołecznego*, Wyd. UL, Łódź.
- Szmatka J., 2007, *Małe struktury społeczne*, Wyd. Naukowe PWN, Warszawa.
- Thrift N., 1977, *An introduction to time-geography. Concepts and techniques in modern geography*, 13, Institute of British Geographers, London.
- Thrift N., 1996, *Spatial formations*, SAGE Publications, London.
- Turner J. H., 2004, *Struktura teorii socjologicznej*, Wyd. Naukowe PWN, Warszawa.
- Wilczyński R., 2000, *Odnowa wsi perspektywą rozwoju obszarów wiejskich w Polsce – doświadczenia województwa opolskiego*, Fundacja Fundusz Współpracy, Program Agrolinia, Warszawa-Poznań.

- Wójcik M., 2004, *Rozwój pozarolniczej działalności gospodarczej w wybranych gminach wiejskich aglomeracji łódzkiej*, [w:] E. Palka (red.), *Pozarolnicza działalność gospodarcza na obszarach wiejskich*, Studia Obszarów Wiejskich, 5, PTG, IGiPZ PAN, Warszawa, s. 121–136.
- Wójcik M., 2006, *Główne uwarunkowania rozwoju społeczno-gospodarczego obszarów wiejskich województwa łódzkiego*, [w:] B. Głębocki, E. Kasprzak (red.), *Przemiany struktury przestrzennej rolnictwa – sukcesy i niepowodzenia*, Bogucki Wyd. Naukowe, Poznań, s. 163–176.
- Wójcik M., 2008a, *Pozarolnicze funkcje obszarów wiejskich aglomeracji łódzkiej*, [w:] W. Gierańczyk, M. Kluba (red.), *Problemy i metody oceny kontinuum miejsko-wiejskiego w Polsce*, Studia Obszarów Wiejskich, 13, PTG, IGiPZ PAN, Warszawa, s. 125–138.
- Wójcik M., 2008b, *Przemiany społeczno-gospodarcze wsi aglomeracji łódzkiej w okresie transformacji ustrojowej*, Wyd. UŁ, Łódź.
- Wsparcie rozwoju obszarów wiejskich w ramach Sektorowego Programu Operacyjnego „Restrukturyzacja i modernizacja sektora żywnościowego oraz rozwój obszarów wiejskich” i w ramach „Zintegrowanego Programu Operacyjnego Rozwoju Regionalnego 2004-2006 w ujęciu regionalnym*, 2008, Informacja w realizacji, Ministerstwo Rozwoju Wsi i Rolnictwa.

SUMMARY

This article attempts to interpret the impact of European Union funds in the local community on the example of the program “Village renewal”. The first part outlines a theoretical basis ‘structuration’ approach in the research of social phenomena and their geographical context. In the second part author presents specific village case study and local community which attempts to create a space as a meeting place. The purpose of interviews with residents was to determine the causes and frequency of coming on the village square, the square’s role in creating social relations and social assessment to determine the creation of village square and the meanings attributed to him.